

ACTA HISTRIAE
33, 2025, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

33, 2025, 4

KOPER 2025

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 33, leto 2025, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Paolo Broggio (IT), Stuart Carroll (UK), Àngel Casals Martínez (ES), Alessandro Casellato (IT), Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, Urška Lampe, Amanda Madden (USA), John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Jeppe Büchert Netterstrøm (DK), Žiga Oman, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povalo (IT), Marijan Premovič (MNE), Colin Rose (CA), Vida Rožac Darovec, Tamara Scheer (AT), Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Nancy M. Wingfield (USA), Salvatore Žitko.

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Žiga Oman, Urška Lampe, Boštjan Udovič, Jasmina Rejec

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Cecilia Furioso Cenci (it.), Žiga Oman (angl.), Petra Berlot (angl./it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Žiga Oman (angl., slo.), Cecilia Furioso Cenci (it.), Karry Close (ang.), Yuri Barron (angl.)

**Založnika/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/en/p/actahistriae/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research and Innovation Agency

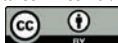
**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Horus kot jezdec, ki premaga sile zla. Egipt, 4. stoletje n. št. / Horus come cavaliere che sconfigge le forze del male. Egitto, IV secolo d.C. / Horus as a horseman defeating evil forces. Egypt, fourth century AD (source: Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 30. decembra 2025.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Polona Tratnik: Saint George, the Dragon Slayer: Sacralized Violence and the Allegorical Union of Sacred and Secular Power	617
<i>San Giorgio, l'uccisore di draghi: violenza sacralizzata e unione allegorica di potere sacro e secolare</i>	
<i>Sveti Jurij, ubijalec zmaja: posvečeno nasilje in alegorična združitev posvetne in cerkvene oblasti</i>	
Jelena Đurišić: Criminal Offences Against Life, Limb, and Property in Kotor (Fifteenth to Seventeenth Century)	669
<i>Delitti contro la persona e il patrimonio commessi a Cattaro (XV–XVII secolo)</i>	
<i>Kazniva dejanja zoper življenje, telo in premoženje v Kotorju (15.–17. stoletje)</i>	
Erdal Çiftçi & Hakan Kaya: State-Making in the Ottoman Periphery: Tanzimat Reforms in the Sanjak of Bayezid in the Mid-Nineteenth Century	691
<i>La creazione dello stato nella periferia ottomana: le riforme del Tanzimat nel sangiacato di Bayezid a metà del XIX secolo</i>	
<i>Izgradnja države na osmanski periferiji: tanzimatske reforme v sandžaku Bajezid sredi 19. stoletja</i>	
Aleš Maver, Manica Godec Čizmarevič & Miro Hribernik: Jan Šedivý kot posrednik med slovensko in belorusko ter ukrajinsko kulturo	721
<i>Jan Šedivý come mediatore tra la cultura slovena e quella bielorusa e ucraina</i>	
<i>Jan Šedivý as a Mediator between Slovenian and Belarusian and Ukrainian Cultures</i>	
Gorazd Bajc & Veronika Mešič: Sodne obravnave mladoletnic, žrtev spolnih zlorab, pred okrožnimi sodišči Maribor, Murska Sobota in Celje v obdobju med letoma 1930 in 1941	741
<i>Processi per violenza sessuale sulle minorenni davanti ai tribunali distrettuali di Maribor, Murska Sobota e Celje, 1930–1941</i>	
<i>Court Hearings on Sexual Violence against Female Minors by the District Courts of Maribor, Murska Sobota, and Celje, 1930–1941</i>	

Kaja Mujdrica: *Le printemps slovène – vent de liberté sur la Slovénie.*

Francoski pogled na politične in družbene razmere
v Socialistični republiki Sloveniji, 1987–1988 767
Le printemps slovène – vent de liberté sur la Slovénie.
Il punto di vista francese sulla situazione politica e sociale
in Repubblica socialista di Slovenia, 1987–1988
Le Printemps Slovène – Vent de Liberté sur la Slovénie.
A French Perspective on the Political and Social Situation
in the Socialist Republic of Slovenia, 1987–88

Janez Osojnik: Pogled britanske diplomacije na slovenske secesionistične
težnje ob koncu osemdesetih let in na slovenski plebiscit 793
Il punto di vista della diplomazia britannica sulle
aspirazioni secessioniste slovene alla fine
degli anni Ottanta e sul plebiscito sloveno
The Perception of British Diplomacy on Slovenian Secessionist T
endencies in the Late 1980s and on the Slovenian Plebiscite

POROČILA

RELAZIONI

REPORTS

Angelika Ergaver: Conference Report on International Symposium:
Justifying Interpersonal Violence in Early Modern Europe
(Online, 23 April 2025) 817

Veronika Kos: Conference Report on *12th Istrian History Biennale:*
International Scientific Conference: Violentia, conflictus, aggressio...:
Violence in the History of the Adriatic, 22–24 May 2025, Poreč/Parenzo 821

Cecilia Furioso Cenci: Conference Report on the 23rd International
Oral History Association Conference *Re-Thinking Oral History*,
16–19 September 2025, Krakow 827

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

Štefan Hadalin: *Zajc, Marko, Smiljanić, Ivan & Meta Remec:*
SAMOMOR MED SIMPTOMOM IN METAFORO.
Ljubljana,: Inštitut za novejšo zgodovino,
2025, 187 strani. 837

LE PRINTEMPS SLOVÈNE - VENT DE LIBERTÉ SUR LA SLOVÉNIE.
FRANCOSKI POGLED NA POLITIČNE IN DRUŽBENE RAZMERE V
SOCIALISTIČNI REPUBLIKI SLOVENIJI 1987–1988

Kaja MUJDRICA

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: kaja.mujdrical@um.si

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi analize gradiva francoskega Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve v Nantesu in La Courneuvu, poročanja časnika Le Monde ter najbolj relevantne znanstvene literature obravnava francoski pogled na začetno fazo slovenske pomladi (1987–1988). Poseben poudarek namenja t. i. plakatni aferi, objavi Prispevkov za slovenski nacionalni program v 57. številki Nove revije, kritičnim zapisom v Mladini ter aferi JBTZ (Janez Janša, Ivan Borštner, David Tasić in Franci Zavrl). V ta namen avtorica kritično osvetli, kako so bile takratne civilno-družbene pobude v Socialistični republiki Sloveniji spremljane in dojete v Franciji – zlasti kot izraz teženj po demokratizaciji in prizadevanj za večjo slovensko avtonomijo.

Ključne besede: slovenska pomlad, Socialistična republika Slovenija, Jugoslavija, francoska diplomacija, Le Monde, demokratizacija, avtonomija, nacionalizem

LE PRINTEMPS SLOVÈNE - VENT DE LIBERTÉ SUR LA SLOVÉNIE.
IL PUNTO DI VISTA FRANCESE SULLA SITUAZIONE POLITICA E
SOCIALE IN REPUBBLICA SOCIALISTA DI SLOVENIA, 1987–1988

SINTESI

L'articolo, basandosi sull'analisi della documentazione conservata negli archivi del Ministero francese per l'Europa e gli Affari Esteri a Nantes e a La Courneuve, delle notizie riportate dal quotidiano Le Monde e della storiografia più rilevante, esamina il punto di vista francese sulla fase iniziale della cosiddetta primavera slovena (1987–1988). Particolare attenzione è rivolta al cosiddetto scandalo dei manifesti, alla pubblicazione dei Contributi al programma nazionale sloveno pubblicati nel numero 57 della rivista Nova revija, agli articoli critici apparsi sulle pagine del settimanale Mladina e all'affaire JBTZ (Janez Janša, Ivan Borštner, David Tasić e Franci Zavrl). A tal fine, l'autrice analizza come le iniziative della società civile nella Repubblica Socialista di Slovenia fossero seguite e percepite in Francia – in particolare erano espressione delle tendenze democratiche e degli sforzi per una maggiore autonomia slovena.

Parole chiave: primavera slovena, Repubblica Socialista di Slovenia, Jugoslavia, diplomazia francese, Le Monde, democratizzazione, autonomia, nazionalismo

UVOD¹

Po smrti predsednika Josipa Broza - Tita leta 1980 je v Jugoslaviji nekaj časa še vedno prevladovala zavezanost ohranjanju politične in ideološke smeri, ki jo je utemeljil nekdanji voditelj. Kljub temu so se v državi postopoma poglobljale socialne, gospodarske, nacionalne in politične napetosti. Zašla je v resno finančno krizo, zaznamovano z nezmožnostjo odplačevanja zunanjih dolgov, pomanjkanjem osnovnih dobrin in energentov, temu pa so se pridružile še inflacija, brezposelnost, dolgotrajna recesija in uvedba varčevalnih ukrepov (Calic, 2019, 252–253; Lazarević & Rendla, 2022; Piškurić, 2022). Takšne razmere so predvsem v Socialistični republiki (SR) Sloveniji spodbudile naraščanje nezadovoljstva v širši javnosti in v intelektualnih krogih ter ustvarile pogoje za vse izrazitejše demokratične pobude. Te so zaznamovale začetek obdobja, pozneje poimenovanega kot slovenska pomlad.

Slovenska zgodovinarica Andreja Valič Zver (2013) slovensko pomlad opredeljuje kot skupek procesov, ki so prispevali k politični, kulturni, gospodarski, socialni in širši družbeni modernizaciji slovenske družbe. Vanj vključuje delovanje novih družbenih gibanj in druge dejavnike oblikovanja civilne družbe. Alternativna gibanja ter pobude intelektualcev in kulturnikov, ki so se oblikovale že v prvi polovici osemdesetih let, lahko razumemo kot zgodnje znanilce slovenske pomladi, medtem ko je prelomni premik v smeri demokratizacije – hkrati pa tudi korak k nacionalni emancipaciji – mogoče časovno umestiti v leto 1987 (Šela, 2022, 156).

Zanimiv vpogled v takratna dogajanja lahko nudi perspektiva t. i. »tretje strani«, torej akterjev, ki v dogajanja niso bili neposredno vpleteni, so pa jih spremljali s precejšnjo pozornostjo. Takšen primer je pogled francoske diplomacije, ki pa ga je treba obravnavati in razumeti v okviru širših jugoslovansko-francoskih odnosov. Francija je v osemdesetih letih, zlasti v času predsednikovanja François Mitterranda (1981–1995) Jugoslavijo praviloma dojemala kot element ravnotežja na Balkanu in širše v Evropi v kontekstu hladne vojne. Pri tem je nezanemarljiv dejavnik predstavljala dolgoletna francoska naklonjenost Srbiji, ki jo je Pariz dojemal kot politično zaveznico znotraj jugoslovanskega prostora (Todić, 2015; Mujdrica, 2022). Takšna percepcija, ki je prevladovala vse do začetka devetdesetih let, je prispevala k francoskim preferencam za ohranitev enotne federacije ter k previdnosti do njenih političnih sprememb, ki bi lahko vodile v nestabilnost in njen morebiten razpad. V Parizu so zato reformne, avtonomistične in vse bolj pluralistične pobude v SR Sloveniji spremljali z zadržanostjo, saj so jih interpretirali v luči možnih posledic za prihodnost Jugoslavije kot celote (Mujdrica & Bajc, 2024a). Ta širši politični okvir je zaznamoval pogled francoske diplomacije tudi na dogajanje v SR Sloveniji v letih 1987–1988.

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* (P6-0372) in projekta *AID-HCH, Presežek pri razvoju humanistike in kulturne dediščine z umetno inteligenco* (J7-60128) ter programskega jedra *Dediščinska znanost in podnebne spremembe: nove raziskave z interdisciplinarnim pristopom in uporabo umetne inteligence* (RSF-UM – Programska jedra), ki jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Obdobje osemdesetih let v SR Sloveniji, vključno z dogodki, kot so plakatna afera, objava 57. številke *Nove revije*, kritični zapisi v *Mladini* ter proces proti četverici, ki so jih spremljali zaostreni odnosi z Jugoslovansko ljudsko armado (JLA), so bili v slovenski historiografiji že večkrat obravnavani (npr. Repe, 2001; 2002; Gabrič, 2002; Valič Zver, 2012; Repe & Kerec, 2017; Šela, 2022; 2023), po drugi strani pa je prisoten manko v pogledih ključnih akterjev zunanje politike, tako tudi francoske (le v obrisih npr. Jones, 2015; Hernández, 2019). Razmere v SR Sloveniji in Jugoslaviji so iz perspektive Francije najpozorneje spremljali uslužbenci francoskega veleposlaništva v Beogradu ter deloma konzulata v Zagrebu. Funkcijo veleposlanika je takrat opravljal Dominique Charpy, generalnega konzula pa Bernard Demange. Diplomati so redno zbirali informacije o notranjepolitičnih razmerah in jih pošiljali v Pariz, pri čemer so SR Slovenijo obravnavali v širšem jugoslovanskem kontekstu.

Pričujoča raziskava temelji na sistematičnem pregledu, preučitvi in analizi gradiva, ki ga hranita francoska diplomatska arhiva Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve v Nantesu (*Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de Nantes*, CADN) in v La Courneuvu (*Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve*, AMAE),² na pregledu poročanja časnika *Le Monde*, osrednjega francoskega dnevnika socialno-liberalne oziroma socialdemokratske usmeritve, ter najbolj relevantne znanstvene literature. Namen prispevka je ugotoviti, kako so francoski diplomati in *Le Monde* v letih 1987–1988 spremljali in interpretirali dogajanja v začetni fazi slovenske pomladi: kot izraz demokratizacijskih prizadevanj in teženj po večji avtonomiji, kot nacionalistični projekt ali pa zgolj kot občasne napetosti znotraj jugoslovanskega okvirja.

PLAKATNA AFERA IN SLOVENSKO NASPROTOVANJE ŠTAFETI MLADOSTI

Eden prvih javno odmevnih dogodkov slovenske pomladi, ki je neposredno izpostavil vprašanje odnosa Slovencev do jugoslovanske federacije, je bila t. i. plakatna afera leta 1987 (Krečič et al., 2009). Nastala je le nekaj tednov po objavi 57. številke *Nove revije*, ki ji bomo pozornost še posvetili.

Organizacijo Štafete mladosti, množičnega teka v počastitev Titovega rojstnega dne, je leta 1987 po rotacijskem načelu prevzela Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Ker je štafeta po smrti Tita ostala eden osrednjih propagandnih dogodkov v socialistični Jugoslaviji, jo je ZSMS zavrnila kot politično in idejno preživet obred (Gabrič, 2005, 1173; Rendla, 2018, 148; Šela, 2022, 157). Poleg zasnove zaključnega scenarija za proslavo Dneva mladosti 25. maja je ZSMS prevzela tudi odgovornost za oblikovanje štafetne

2 Več o pregledu francoskih virov o nacionalnem vprašanju Jugoslavije v 80. letih 20. stoletja v: Mujdrica & Bajc (2024a).

palice in plakata. Razpisan je bil anonimen javni natečaj za propagandno upodobitev Dneva mladosti, osnovana pa je bila mešana politično-umetniška komisija (Gabrič, 2005, 1173).

Francosko veleposlaništvo v Beogradu je 10. marca 1987 v poročilu *Les tribulations de l'Estafette de la Jeunesse 87'* zapisalo, da je februarja 1987 v SR Sloveniji izbruhnila afera, ki jo je povzročil »fašistično navdihnjen« plakati. Šlo je za predelavo slike Richarda Kleina *Tretji rajh - alegorija junaštva*, ki ga je ustvarila slovenska umetniška skupina Novi kolektivizem, ki je delovala v okviru organizacije Neue Slowenische Kunst, in je sodelovala na razpisu. Podoba plakata je francoska diplomacija opisovala na naslednji način:

*Avtor projekta, atelje Novi kolektivizem iz Ljubljane, je nacistične simbole, ki jih je v rokah držal arijski športnik, preprosto zamenjal s štafetno palico, jugoslovansko zastavo z emblemi republik in pokrajin, na mesto orla pa je postavil goloba. Vendar fašistični vidik tega »nadčloveka« ni šokiral niti izbirne žirije niti organizacijskega odbora Štafete, ki je to izbiro odobril [...]*³

Spornost podobe je bila v tem, da je umetniška skupina na plakatu združila nacistične in komunistične simbole, s tem pa naj bi namignila na sorodnost totalitarnih načel oblasti (Gabrič, 2005, 1173). Čeprav je bil plakat s strani komisije sprva potrjen, je po razkritju izvora podobe njegova vsebina sprožila ostre reakcije. Po poročanju francoskega diplomata Alexandra Keltchewskega, ki je deloval v Beogradu in bil pristojen za spremljanje notranje politike, so bili ti odzivi še izrazitejši, ker se je SR Slovenija že uveljavila kot »posebej aktivno protestno žarišče«. Kot je pojasnil, slovenska mladina nad štafetno tradicijo že dolgo ni več kazala navdušenja, nezadovoljstvo pa so odsevali tudi slovenski mediji, ki so imeli v očeh Francozov še posebno težo. Posebej sta bili izpostavljeni *Tribuna* in *Mladina*, ki sta opozarjali na protislovnost uradnega simbolizma: ideja »bratstva in enotnosti«, ki se je ohranjala tudi po Titovi smrti, je bila v očitnem razkoraku z realnostjo – razraščajočim se nacionalizmom in neenotnostjo federacije.⁴ Francoski diplomat je tako pravilno ocenil razmere v Jugoslaviji v času, ko je bila stabilnost federacije čedalje bolj zamajana, politična kriza pa je na površje pripeljala napetosti, ki so pred tem ostajale potisnjene v ozadje.

Že britanska novinarka Laura Silber in Allan Little sta v delu *Smrt Jugoslavije* omenjeni plakat označila kot slovensko izzivanje Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) in vojske, ki sta še vedno nastopali kot »varuhinji titoizma« (Silber & Little, 1996, 50). Po celi Jugoslaviji so po izbruhu afere sledila zborovanja, ki so obsojala slovensko »provokacijo«. Francoska diplomacija je ob tem ugotavljala, da bo

3 CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1, Alexandre Keltchewsky: «Les tribulations de l' «Estafette de la Jeunesse 87'»» (N° 120/EU), 10. 3. 1987; tudi vAMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14.

4 CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1, Alexandre Keltchewsky: «Les tribulations de l' «Estafette de la Jeunesse 87'»» (N° 120/EU), 10. 3. 1987; tudi vAMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14.

»namero o provokaciji verjetno težko in v vsakem primeru neprijetno dokazati«, saj je bil plakat Novega kolektivizma po njenem vrednotenju v skladu s prepoznavnim slogom tega oddelka, ki je »rad ustvarjal junaške in mišičaste podobe«. Kakor je zapisal diplomat Alexandre Keltchewsky, bi lahko kdo govoril celo o sokrivdi komisije – »zaradi provokacije ali nacistične nostalgije«, kot se je ironično vprašal – vendar je bilo zanj jasno, da organizacijski odbor štafete v tem ni prepoznal zlonamernosti. »Cilj demonstracije je bil torej dosežen, ne glede na to, ali je bil nameren ali ne«, je še dodal. Ob tem je državno tožilstvo v Ljubljani uvedlo preiskavo, da bi ugotovilo, ali obstajajo razlogi za kazensko odgovornost,⁵ vendar je leto kasneje, 11. februarja 1988, ovadbo zavrglo.

Keltchewsky je zaznal, da odzivi na ustvarjen plakat niso imeli le kulturne razsežnosti. Vojaški in partijski krogi so v slovenski »kulturni provokaciji« prepoznali nacionalistično dejavnost, zaradi česar je postavljanje štafete pod vprašaj po njegovi interpretaciji imelo globlji pomen: razkrilo je »izjemno občutljivost [zveznih] oblasti« na vsak poskus, ki bi lahko vodil v destabilizacijo federacije. Dalje so francoski diplomati izpostavili »poziv k razumu«, ki so ga marca 1987 sestavili slovenski intelektuali z željo po spodbujanju razprave o demokratizaciji, in napovedali, da bo tak poziv »v ozračju zmede in nacionalizma ostal le en element v tekoči razpravi«.⁶

O nadaljevanju slovenskega nasprotovanja štafeti je nato 27. marca poročal francoski veleposlanik Charpy in zapisal, da se je 21. marca na pobudo ljubljanskih študentov na Prešernovem trgu zbralo približno 300 ljudi, opremljenih z značkami »Štafeta ne, hvala«, da bi, kot je orisal, »praznovali pomlad«.⁷ O »uporništvu mladih, ki je dobilo nepričakovano razsežnost« je pisal tudi francoski časnik *Le Monde*⁸ in izpostavil njihov ironični pristop. Ker so bili študentje prepričani, da jih oblast ne sliši, so svoje nestrinjanje že leto prej izrazili z zbiranjem podpisov proti izvajanju štafete in organiziranjem »nenavadnega« performansa: prinesli so sedem-metrsko deblo in ga ob spremljavi orkestra začeli spreminjati v štafetno palico.⁹ Kot je zapisal slovenski zgodovinar Aleš Gabrič (2005, 1173), je bil namen jasen – z absurdom izpostaviti absurdnost čaščenja kulta osebnosti. Omeniti velja, da je bil simbolni pomen dogodka še toliko večji, ker se je tradicija štafete po plakadni aferi začela umikati iz javnega prostora in je bila s sklepom Zveze socialistične mladine Jugoslavije (ZSMJ) ukinjena leta 1988 (Rendla, 2018, 148; Kastelic, 2020, 80).

V istem času je v javnost pricurljal intervju s srbskim disidentom Milovanom Đilasom, ki ga je objavila mariborska študentska revija *Katedra*. Prispevku in njegovim odzivom so pozornost posvetili tudi na francoskem veleposlaništvu

5 CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1, Alexandre Keltchewsky: «Les tribulations de l' «Estafette de la Jeunesse 87»» (N° 120/EU), 10. 3. 1987; tudi vAMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14.

6 CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1, Alexandre Keltchewsky: «Les tribulations de l' «Estafette de la Jeunesse 87»» (N° 120/EU), 10. 3. 1987; tudi vAMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14.

7 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Relais de la jeunesse en Slovenie. Interview de Djilas a »Katedra« de Maribor» (TD BELGRADE 131), 27. 3. 1987.

8 *Le Monde*, 18. 3. 1987: Yougoslavie: après les incartades d' intellectuels et d' étudiants slovènes. Des chefs militaires froncent les sourcils.

9 *Le Monde*, 29. 3. 1987: Yougoslavie: Les déséquilibres au sein de la fédération. Vent de liberte sur la Slovénie.

v Beogradu. Ugotavljali so, da ga je beograjska *Politika* označila za politično provokacijo, slovenski komentatorji pa so ga nasprotno ocenili kot pozitivnega: zanje je bil Đilas svoboden državljan, njegovo javno izražanje pa legitimna oblika intelektualne razprave. Francoski diplomati, ki so o intervjuju razpravljali 26. in 27. marca 1987, niso bili presenečeni nad novimi napetostmi, ki jih je povzročila »nepričakovana reklama« srbskega disidenta;¹⁰ bolj jih je zanimalo, da se je intervju pojavil prav na dan prihoda štafete v Maribor, kjer je bila tradicija med mladimi znova ostro kritizirana, in to v občutljivem času naraščanja protislovenskih reakcij, sproženih tudi z objavo slovenskega nacionalnega programa.¹¹

Naraščanje napetosti z JLA in objava 57. številke *Nove revije*

Naraščajoča gospodarska, socialna in politična kriza v drugi polovici osemdesetih let je poglobljala nezadovoljstvo v SR Sloveniji, s tem pa se je stopnjevala kritičnost do pristojnosti zveznih institucij. Med vprašanji, ki so v tem času postajala vse bolj občutljiva, je izstopal odnos SR Slovenije do JLA. Ta je imela v jugoslovanskem političnem sistemu poseben status – bila je simbol enotnosti in orodje centralističnega nadzora – zato so jo pogosto označevali kot »sedmo republiko« (Guštin, 2017, 182–183; Repe, 2021, 104). Posledično je vsak dvom o njeni vlogi ali pristojnostih v Beogradu naletel na izrazit odpor. Poveljujoči generali v Beogradu, zlasti tisti, ki so podpirali centralistične težnje predsednika SR Srbije, Slobodana Miloševića, so bili tako posebej kritični do slovenskega vztrajanja po večji avtonomiji v vojaškem sistemu (Vodopivec, 2010, 426).

Takšno zaostrovanje odnosov ni ušlo niti pozornemu očesu francoske diplomacije, ki je v začetku leta 1987 zaznala novo raven napetosti, in sicer intenzivno pojavljanje javnih prizadevanj slovenskih nabornikov po izrekanju vojaške prisege v maternem jeziku. Do tedaj je bila namreč, tako kot večina vojaške komunikacije in obredja, omejena izključno na srbohrvaščino. Podobne dileme so se nato pokazale 11. februarja 1987 ob obisku zveznega sekretarja za obrambo, admirala Branka Mamule, v SR Sloveniji. Francosko veleposlaništvo v Beogradu je na podlagi poročil konzula Bernarda Demanga zaznalo za jugoslovanske oblasti zaskrbljujoče zmanjšanje zanimanja slovenskih mladostnikov za vpis v vojaške šole in s tem za kariero v JLA. Če je po eni strani Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije (SZDL) pomanjkanje interesa pojasnjevala s slabo informiranostjo mladih, podcenjevanjem vojaškega usposabljanja in nizkimi plačami, so kadrovske neskladje med pričakovanji federacije in dejanskim sodelovanjem Slovencev v vojaškem sistemu francoski diplomati povezovali s čedalje večjo odtujenostjo slovenske družbe od zveznih institucij. Po opažanju

10 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Relais de la jeunesse en Slovenie. Interview de Djilas a »Katedra« de Maribor» (TD BELGRADE 131), 27. 3. 1987.

11 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Interview accordée par M. Djilas a une revue d'étudiants de Maribor (Slovenie)» (TD BELGRADE 129), 26. 3. 1987.

francoskih uslužbencev so se slovenski politični voditelji ob Mamulinem obisku odzvali previdno: relativizirali so probleme mladih, poudarjali, da nezanimanje za kariero v JLA ni omejeno zgolj na SR Slovenijo, temveč ga je mogoče zaslediti tudi na Hrvaškem in Kosovu, hkrati pa zavračali percepcijo, da je SR Slovenija demokratično naprednejša ali gospodarsko uspešnejša, saj bi takšna predstava republiko izolirala in sprožila odpor preostanka federacije.¹²

Francoski konzul Demange je v svojih zapisih ocenil, da je imel Mamulin obisk tudi značaj prikritega nadzora. Ker so se v SR Sloveniji čedalje bolj krepila alternativna gibanja, ki so po prepričanju diplomata izhajala iz zahodnega, zlasti nemškega prostora, je menil, da je Beograd želel preveriti, do kakšne mere slovensko politično vodstvo še nadzira javno izražanje mladih. V naslednjih mesecih naj bi se, kot je še zapisal francoski diplomat, pokazalo, ali je bil obisk rutinski ali pa je služil kot opozorilo oziroma »budnica« slovenskim oblastem, ki jih je zvezni vrh obravnaval kot preveč popustljive do naraščajoče pluralizacije in družbenih sprememb.¹³

Ker je sočasno s krizo naraščala tudi kritika javnosti – zlasti mladih – usmerjena proti JLA, se je ta hitro znašla v središču političnih in ideoloških razprav, v katerih so se problematizirali njena vsejugoslovanska narava, kadrovska sestava ter usmeritve njenega nadaljnjega razvoja (Pirjevec, 1995, 387–388). Kot piše hrvaški zgodovinar Davor Marijan (2021, 40–41), se je odnos med SR Slovenijo in JLA v drugi polovici osemdesetih preobražal v spor, ključno vlogo pri tem pa so imeli civilnodružbeni prostori ter mladinski mediji.

Zlasti *Nova revija* je od svoje ustanovitve leta 1982 predstavljala alternativo uradni ideologiji in se hitro uveljavila kot središče slovenske kulture in center intelektualne »opozicije« (Pesek, 2011, 330–331). Februarja 1987 je kot odgovor na objavo Memoranduma Srbske akademije znanosti in umetnosti izdala 57. številko, posvečeno aktualnemu slovenskemu nacionalnemu vprašanju. Zgodovinarica Petra S. Ramet (2019, 193) piše, da je ta krepila naraščajočo slovensko nacionalno zavest, hkrati pa je zaradi tega postala osrednja tema političnih razprav in kritičnih reakcij v državi (Repe, 2000, 260; Gabrič, 2002, 217; Valič Zver, 2012, 101; Šela & Friš, 2017, 827; Zajc, 2020).

Polemični odzivi se niso ustavili na jugoslovanski meji, saj so na slovenske odločne politične zahteve, ki bi lahko zamajale stabilnost federacije, postali pozorni tudi v tujini. Francoski *Le Monde* je 18. marca poročal, da je slovenska *Nova revija* na 250 straneh objavila posebno številko, v kateri so slovenski intelektualci v seriji člankov zanikali legitimnost odločitev, ki jih je Komunistična partija (KP) sprejela med drugo svetovno vojno. Kot neupravičeno so dojemali oblikovanje republik Črne gore, Makedonije, Bosne in Hercegovine ter avtonomne pokrajine Vojvodine, SR Slovenija pa naj bi bila po drugi strani »prikrajšana« za svoje narodne pravice. Zaradi tega so zanjo zahtevali večjo avtonomijo, med drugim ustanovitev slovenske vojske. *Prispevki za slovenski nacionalni program* so tako po mnenju

12 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Bernard Demange: «La jeunesse slovène et l'armée» (N° 25/Pol), 18. 2. 1987.

13 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Bernard Demange: «La jeunesse slovène et l'armée» (N° 25/Pol), 18. 2. 1987.

časnika »razkrili pojav separatističnega gibanja«, ki je »izražalo nezadovoljstvo najrazvitejše republike v federaciji«. ¹⁴ Čeprav je bil francoski povzetek vsebine razmeroma pravilen, pa je njegov poudarek na separatizmu nekoliko poenostavljen, saj je spregledan širši kontekst. Ključni za avtorje *Prispevkov* so bili zlasti naslednji elementi: zahteva po samoodločbi in oblikovanje državnosti v skladu z voljo slovenskega naroda, zagotovitev svobode civilni družbi, uvedba večstrankarske demokracije ter omejitvev posegov zveznih organov na sodnem področju. Osrednja ideja je bila torej sprememba političnega režima in vzpostavitev odprtega demokratično-pravnega in političnega reda (Šela, 2022, 162), česar pa *Le Monde* ni posebej osvetlil. Opaziti je tudi, da so francoski opazovalci bolj izpostavili intelektualne zahteve kot pa dejstvo, da so bili uradni odzivi slovenskih oblasti precej previdni. Prav to zadržano ravnanje političnega vrha pa je v kasnejših mesecih odprlo prostor vprašanju, ali bo »opozicija«, ki se je oblikovala okoli 57. številke *Nove revije*, pritiskala na slovenske oblasti k odločnejšemu zagovarjanju večje suverenosti v odnosu do zveznega centra.

Slovenske in jugoslovanske oblasti so stališča *Nove revije* kategorično zavrnille. Pozivi slovenskih intelektualcev k večji avtonomiji so po poročanju *Le Monda* tudi vojaški vrh privedli do tega, da je »opustil svojo običajno zadržanost«. Kot je navajal časnik, se je ta odločno izražal le ob vprašanjih, ki so imela potencial, da ogrozijo enotnost Jugoslavije ali njen družbeni sistem. JLA je pobude v *Novi reviji* označila za »nespoštljive«, njihova objava pa je med vojaškimi krogi povzročila razburjenje, ki mu je sledilo »stigmatiziranje pretiravanj »nacionalistov« in »buržoazne desnice« ter medijev« v SR Sloveniji. ¹⁵ Podobno so jeseni 1987 ugotavljali uslužbenci francoskega veleposlaništva v Beogradu, in sicer, da je vojaški vrh objavo slovenskih »Demokratičnih tez« dojemal kot poskus »razbijanja vojske«, a da je nasprotno bila vojaška institucija vse pogostejše in odkrito kritizirana tudi v slovenskih intelektualnih krogih. ¹⁶ Čeprav *Prispevki* niso bili neposredno usmerjeni proti JLA, kot so opazili v Franciji, so za enega izmed »garantov« obstoja Jugoslavije očitno predstavljali politični prelom.

Objava *Prispevkov*, ki so pod vprašaj postavljali jugoslovanski zvezni sistem in vodilno vlogo ZKJ, je bila omenjena 27. marca 1987 v posebni obveščevalni notici francoskega veleposlaništva z naslovom *Mesures de rétorsion contre le particularisme slovène* ali »Povračilni ukrepi proti slovenskemu partikularizmu«. V njej so francoski predstavniki razmišljali o možnih posledicah: poleg že izvedenih razrešitev odgovornih urednikov *Nove revije* so napovedovali kadrovske menjave na vrhu političnih organov v SR Sloveniji. Najbolj »ogrožen« naj bi bil Jože Smole, predsednik SZDL, ki so mu zvezne oblasti očitale dvoumno

14 *Le Monde*, 18. 3. 1987: Yougoslavie: après les incartades d'intellectuels et d'étudiants slovènes. Des chefs militaires froncent les sourcils.

15 *Le Monde*, 18. 3. 1987: Yougoslavie: après les incartades d'intellectuels et d'étudiants slovènes. Des chefs militaires froncent les sourcils.

16 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Reflexions sur le rôle de l'armée, novembre 1987.

držo in premalo zavzetosti pri izvajanju odločitev, sprejetih v Beogradu. Pod drobnogledom so bile tudi mladinske organizacije, ki so ostajale »kritične«. V poročilu je bil dodan še pomenljiv komentar:

Javna mnenja v Sloveniji, republiki, ki je v veliki meri odprta za zahodne vplive, so verjetno dosegla takšno razsežnost in mednarodno prepoznavnost, da se je beograjski režim prisiljen z njimi spoprijeti in se mora omejiti na kaznovanje tistih pojavov, ki so mu nedopustni, ne da bi lahko dejansko zaustavil njihov razvoj.¹⁷

Francoski diplomati so tako ocenili, da so se zvezne oblasti znašle v položaju, ko slovenskih pobud več niso zmogle v celoti zatreti. Njihovo ukrepanje se je zato omejilo na posamezne sporne pojave, pri čemer so se – skupaj s slovenskim vodstvom – zavedale, da bi pretirana represija zgolj še okrepila javno nezadovoljstvo in opozicijo – zlasti v času občutljivih razprav o prihodnjem ustavnem položaju SR Slovenije v federaciji (Vodopivec, 2010, 423).

Čeprav je, kot ugotavljajo nekateri francoski avtorji (Bernard, 2014; Hernández, 2019), t. i. »afeta 57« sprostila razmeroma malo medijske pozornosti, je bilo jasno, da Slovenci stremijo k ohranjanju in razvijanju svojega statusa avtonomne etnične skupine. *Prispevki*, ki so združili večino intelektualne elite, so kmalu postali vplivni do te mere, da se jim ni mogla »upreti« niti slovenska oblast, in je sprejela dialog z njimi. Slovensko vodstvo je previdno zavračalo beograjske pozive k preganjanju novorevijaških avtorjev in urednikov, saj bi popuščanje takšnim pritiskom predstavljalo nevaren precedens, ki bi zvezne oblasti še dodatno opogumil pri omejevanju pristojnosti republik ter poseganju v njihove notranje razmere (Vodopivec, 2010, 423).

Le Monde je 29. marca 1987 zapisal:

nenavaden veter svobode zdaj piha po Sloveniji, najbogatejši regiji Jugoslavije, in čeprav skoraj nihče ne govori o separatizmu, skoraj vsi izražajo svojo »naveličnost« do političnega, gospodarskega in družbenega sistema, ki je »zastarel«. [...] Kam bodo šli Slovenci? Ta val svobode in protesta – ki je že nalezljiv po vsej državi [...], vendar se zdi, da tukaj prihaja z desetkratno močjo, – bo zaustavljen?¹⁸

Ker se tudi slovenski sodni organi niso bili pripravljeni ukloniti pritisku in proti novorevijašem represivno ukrepati, je bila na ljubljansko tožilstvo 5. marca vložena kazenska ovadba, ki je avtorje *Prispevkov* bremenila sovražnega in protirevolucionarnega delovanja. Slovenski republiški tožilec Pavle Car je ovadbo za kaznivi dejanji zaradi pomanjkanja dokazov zavrnil (Šela, 2022, 163). O dogajanju je francosko javnost šele junija 1987 seznanil *Le Monde*, in sicer z zanimivo interpretacijo: v SR Sloveniji

17 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Note de renseignement: «Yougoslavie: Mesures de rétorsion contre le particularisme slovène» (N° 2616/D), 27. 3. 1987.

18 *Le Monde*, 29. 3. 1987: Yougoslavie: Les déséquilibres au sein de la Fédération Vent de liberté sur la Slovénie.

»odklanjajo pojem ›verbalnega kaznivega dejanja«, po katerem so obsojeni skoraj vsi disidenti in nasprotniki režima [...] znani 133. člen v republiki ne bo več veljal«. V resnici je člen sicer ostal zapisan v zakonodaji, vendar se v praksi ni več uporabljal, kar je kazalo na spremembo v pravosodni praksi in političnih razmerah. Razlog za takšno predvidevanje je sicer izhajal iz Carjeve izjave za *Delo*, da »nima namena preganjati skupine mladih [...] saj se v Sloveniji ne strinjamo, da bi bile besede ali zapisi lahko razumljeni kot spodbuda k rušenju družbenega reda ali kot napad na varnost Jugoslavije«. Časnik je poudaril, da gre za prvi primer, ko je tožilec izrazil svoje stališče, ki je bilo v nasprotju s 133. členom, in nato tudi javno objavljeno. Po oceni *Le Monda* Car sicer ni imel pristojnosti spreminjati zakona, vendar mu je lahko dal takšno interpretacijo, da ga v konkretnih primerih ni bilo treba uporabiti. Poudaril je, da je verjetno tožilčeva odločitev predhodno prejela odobritev vodstva Zveze komunistov Slovenije (ZKS), in nakazal na možnost posega zveznega tožilca, ki je želel kar sam sprožiti sodni postopek. Njegovo posredovanje bi po navedbah *Le Monda* lahko povzročil politični spor med federacijo in SR Slovenijo, s tem pa poglobil splošno krizo v Jugoslaviji.¹⁹ Takšna interpretacija dogodka je po oceni francoskega časnika nakazovala na pravno in politično voljo slovenskega vodstva, da omeji vpliv zveznih organov ter postopoma krepí avtonomijo republike znotraj jugoslovanskega sistema.

Čeprav je zvezna oblast, kot so aprila 1988 znova ugotavljali na francoskem veleposlaništvu v Beogradu, poskušala zamejiti slovenske kritike in težnje po večji avtonomiji, jih ni mogla zlahka zaustaviti. Med letoma 1987 in 1988, ko so »Slovenske teze« iz *Nove revije* pridobile širši odmev, se je kritična misel razširila tudi na uredništvo tednika *Mladina*,²⁰ s strani katere so po oceni francoske diplomacije prihajali najodločnejši napadi.²¹

Mladina in »afera Janša«

Kot piše slovenski zgodovinar Božo Repe (2002), se je leto 1988 izkazalo kot najintenzivnejše in najbolj prelomno v celotnem desetletju. V SR Sloveniji se je začel proces nacionalne homogenizacije, hkrati pa se je pričel tudi vse bolj odprt boj za oblast (Repe, 2002, 108). Napetost med slovenskim vodstvom in JLA se je stopnjevala zaradi vse večjega vmešavanja vojaškega vrha v slovensko notranjo politiko in po drugi zaradi slovenskega nasprotovanja vedno višjim proračunskim zahtevam vojske ter njenemu trgovanju z orožjem, ki ga je prodajala vojaškim diktaturam in državam tretjega sveta, pogosto vpletenim v medsebojne vojaške spopade (Vodopivec, 2010, 426–427; Šela, 2022, 166). *Mladina*, tednik ZSMS, znan po svojih provokativnih vsebinah, je zato sprožil kampanjo, ki je problematizirala vlogo JLA kot politično-ideološkega akterja (Silber & Little, 1996, 53).

19 Le Monde, 18. 6. 1987: Yougoslavie. La République de Slovénie écarte la notion de 'délict verbal'.

20 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Alexandre Keltchewsky: «Discussions et polémiques autour de l'armée» (N° 172/EU) 5. 4. 1988; več o vlogi *Mladine* v času osamosvajanja SR Slovenije glej Horvat (2021).

21 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Alexandre Keltchewsky: «Début de polémique autour du projet d'avion de combat» (N° 122/DE), 7. 3. 1988.

Francoski diplomat Keltchewsky je 7. marca 1988 zunanjemu ministrstvu poročal, da slovenska mladina vse bolj razpravlja in špekulira o projektu novega jugoslovanskega bojnega letala. Begalo jo je, da je Jugoslavija kot relativno revna država želela razvijati tako ambiciozen in drag projekt, ki je bil prvič omenjen v drugi polovici leta 1987 ob obisku francoskih gospodarskih partnerjev v Jugoslaviji. Najmočnejši napad je po zapisu diplomata prišel s strani *Mladine*, in sicer v članku *Svinje in diamanti. Kam leti novi jugoslovanski bombnik?* (12. februar 1988), v katerem je kritika mladih zadevala ekonomsko upravičenost projekta in molk oblasti. Prevod je bil poslan tudi v Pariz.²²

»Razprava o vojski, ki se je začela iz nič, je postopoma zajela vse družbenopolitične institucije v državi«, so dalje 5. aprila ugotavljali na francoskem veleposlaništvu v Beogradu. Polemiko je sprožilo še več člankov *Mladine*, predvsem o jugoslovanskem izvozu orožja in potovanju Branka Mamule v Etiopijo, te pa sta ostro obsodila zvezni vrh in SZDL. Nasprotno se je ZKJ, po navedbah Keltchewskega »previdna ali ohromljena zaradi nesoglasij«, odzvala šele mesec dni po izidu »sporne številke«. ²³ S slednjo so verjetno mislili tisto, v kateri je bil objavljen tudi znan uvodnik *Mamula, go home!*, vendar ga francoska diplomacija, kot tudi *Le Monde*, nista eksplicitno izpostavila. Francoski časnik je v enem izmed svojih člankov zapisal le, da je bila zaradi »izjemno kritičnega uredniškega prispevka proti jugoslovanski oblasti« zadnja številka *Mladine* začasno prepovedana.²⁴

Kmalu zatem je bil proti glavnemu uredniku *Mladine*, Franciju Zavrlu, sprožen sodni postopek, ki je 9. marca v Ljubljani sprožil proteste v njegovo podporo. Francoskim diplomatom je kmalu postalo jasno, da glavni predmet obravnav v *Mladini* v resnici ni bila vojska, temveč je cilj razprave postala splošna politična usmeritev države.

Pod vplivom pritiska zveznih in vojaških oblasti ter intenzivne medijske kampanje, ki je sledila, je predsednik ZKS Milan Kučan takrat opozoril, da so odzivi proti *Mladini* postali »nesprejemljivo protislovenski«, francoski diplomati pa so k temu pridali, da se je v razpravo, kot že tolikokrat, znova vključil »nacionalistični element«:

*polemika, ki jo je sprožilo nekaj člankov v študentski reviji o vojski, omogoča nekakšen pregled zadnjih dogodkov v Jugoslaviji. V njej so združeni vsi elementi nacionalne razprave. Vključno z zmedo, ki jo namerno vzdržujejo oblasti – vendar, ali jo je res potrebno vzdrževati, da se razprava preusmeri v nacionalistične prepire in se vsaka kritika režima enači z napadom na institucije in s tem na varnost države. Oni [zvezna oblast] namreč ne razumejo globljega pomena te kritike. Zato so njihove reakcije nesorazmerne, namenjene preprečevanju nadaljnjih izgrediv, vendar le izdajajo njihovo napetost in še okrepijo razpravo.*²⁵

22 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Alexandre Keltchewsky: «Début de polémique autour du projet d'avion de combat» (N° 122/DE), 7. 3. 1988.

23 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Alexandre Keltchewsky: «Discussions et polémiques autour de l'armée» (N° 172/EU), 5. 4. 1988.

24 *Le Monde*, 19. 3. 1988: Yougoslavie. L'éditorial 'contre-révolutionnaire' d'une revue slovène.

25 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Alexandre Keltchewsky: «Discussions et polémiques autour de l'armée» (N° 172/EU), 5. 4. 1988.

Francoski diplomatski predstavniki so tako ugotovili, da je oblast v Jugoslaviji vsako kritiko hitro preusmerila v varnostno vprašanje, s čimer jo je lažje obvladovala in hkrati onemogočala njeno obravnavo kot politično dilemo. Po njihovem mnenju je zvezno vodstvo namerno vzdrževalo zmedo, da bi politične napetosti preusmerilo v nacionalistične konflikte, tak odziv pa po njihovem ni izražal moči, temveč nemoč režima, ki se ni bil sposoben prilagoditi naraščajočim družbenim spremembam – kar so potrdili tudi nadaljnji dogodki.

Naraščajoče nezaupanje med vojsko in slovensko civilno sfero je sredi leta 1988 doseglo vrhunec s pridržanjem sodelavcev revije *Mladina*. Dne 31. maja sta bila aretirana »vodja alternativnega gibanja Slovenije«, Janez Janša in vojak Ivan Borštner, nekaj dni kasneje pa še novinar David Tasić. Obtoženi so bili zasega vojaškega dokumenta in »razkritja vojaške skrivnosti«, potem ko je *Mladina* objavila njegovo vsebino, ki je vseboval podatke načrta vojaške intervencije »za vzpostavitev reda v Sloveniji« – »najbolj liberalni republiki federacije«, kot je ob poročanju 7. junija izpostavilo uredništvo *Le Monda*.²⁶ Šlo je za sporni prispevek Vlada Miheljaka, *Noč dolgih nožev*, napisanega na podlagi informacij iz magnetograma 72. seje predsedstva Centralnega komiteja (CK) ZKJ, na katerem so razpravljali o morebitnih možnostih slovenskega napada na JLA in načrtu, da bi vojska pod krinko lastne zaščite posredovala proti civilistom (Čepič, 2005, 1188; Pesek, 2007, 60).

Govorice o objavi tajnih dokumentov so le nekaj dni po njihovem razkritju prišle do francoskega veleposlaništva, ki jih je posredovalo v Pariz. Afera je takrat za francoske opazovalce predstavljala eno izmed osrednjih interesnih točk v jugoslovanskem kontekstu. Vendar, kot je v svojem poročilu opisoval francoski veleposlanik Charpy, so francoski mediji, zlasti *Agence France-Presse* (AFP), podlegli slovenskemu »senzacionalizmu«. AFP je namreč med svojim poročanjem nekritično povzemala trditve iz *Mladine*, da naj bi JLA pripravljala načrt za vojaško posredovanje v SR Sloveniji brez vednosti partijskega in državnega vrha. Diplomati je te domneve zavrnil kot pretirane in neustrezne. Čeprav ni izključil možnosti, da je kakšna vojaška frakcija teoretično razmišljala o takšnem scenariju, je menil, da je bila možnost intervencije popolnoma neskladna z vlogo in tradicijo JLA, ki ni bila pučistična institucija.²⁷ Švicarski novinar Viktor Meier pa nasprotno meni, da številni tuji opazovalci, vključno z diplomati in vojaškimi atašaji, niso vedno znali ustrezno oceniti specifične narave JLA. V njej so v pogosto videli le poklicno ustanovo, pri tem pa prezrli njeno visoko stopnjo politizacije in ideološke vpetosti v strukturo države (Meier, 1996, 97). Iz tega je mogoče sklepati, da je Charpy s svojo oceno podcenil dejansko naravo JLA, ki ni delovala kot nevtralna profesionalna vojska, temveč kot politizirana institucija, tesno vpeta v ohranjanje jugoslovanskega sistema. Prav to je bilo tisto, kar je tujim opazovalcem pogosto ušlo – JLA ni bila zgolj obrambni aparat, temveč ideološki instrument, ki je bil teoretično in tehnično

26 *Le Monde*, 7. 6. 1988: Yougoslavie: Arrestation d'un collaborateur de la revue 'Mladina'.

27 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Charpy: «Mise au point sur les intentions pretees a l'armee yougoslave» (TD BELGRADE 210), 20. 5. 1988.

sposoben represivnih posegov. Realizacija slednjih se je do takrat že pokazala na Kosovu, a je bila v tem primeru s SR Slovenijo bistvena naslednja razlika: medtem ko je v avtonomni pokrajini šlo za nadzor nad etnično napetim in politično nestabilnim območjem, so bile slovenske zahteve utemeljene v prizadevanjih za demokracijo in politično avtonomijo.

Charpy je hkrati poudaril, da *Mladina* z objavljenimi prispevki namerno provocira in retorično zelo pretirava v kritikah proti JLA ter v oceni širših političnih napetosti med SR Slovenijo in drugimi republikami, zlasti v okviru osebnih sporov med slovenskimi politiki in zveznim vrhom. Kot primer je navedel spor med Jožetom Smoletom in Brankom Mikulićem, predsednikom Zveznega izvršnega sveta. Dodal je še, da se v Jugoslaviji začneja proces učenja demokracije, a da je pomembneje, da ljudje pričenjajo izražati svoja stališča, kot pa da resnično »obvladajo« določeno tematiko.²⁸ S tem je želel povedati, da je bil v začetni fazi demokratizacije sam proces javnega izražanja mnenj in kritike pomembnejši od popolne natančnosti ali strokovnosti posameznih stališč.

Na tem mestu je smiselno osvetliti, kako so francoski diplomatski predstavniki vrednotili revijo, ki je v času slovenske pomladi odigrala zelo pomembno vlogo. *Mladina* je bila aprila 1988 v očeh Keltchewskega študentska »uporniška« revija, ki je imela precejšen vpliv. Njen tedanji nakladni doseg – 45.000 izvodov – se mu je zdel pretiran. Dejansko se je naklada revije od nekaj tisoč na začetku osemdesetih let v letih 1987–1989 povzpela na več deset tisoč izvodov (Gabrič, 2005, 1173). Zgodovinar Jože Pirjevec (1995, 388) za leto 1988 navaja celo številko 100.000. Francoski diplomat je hkrati poudaril *Mladinin* ugled in širok krog bralcev, ob tem pa zaznal, da je bila zaradi slovenščine, v kateri je izhajala, dejansko nedostopna večini jugoslovanske javnosti²⁹ – ni pa dodal, da v osnovi najbrž niti ni bila namenjena bralcem zunaj SR Slovenije. Čeprav naj bi revija za JLA predstavljala »orožarno« psihološke vojne, je bila v francoskih telegramih opredeljena kot »glasnik zagovornikov političnega pluralizma«. Kljub temu, da je šlo za majhno revijo z omejenimi tehničnimi sredstvi, so francoski diplomati ugotavljali, da so jo zvezne oblasti dojemale kot resno grožnjo, kar se je izražalo v cenzuri, sodnih postopkih in javnih diskreditacijah: »vse skupaj je torej strah mogočnih pred besedo«, so zapisali.³⁰

Čeprav je francoska diplomacija še maja 1988 opozarjala, da *Mladina* v svojih prispevkih pretirava, je bil njen splošni pogled na revijo izrazito pozitiven: glede na poročilo, ki je bilo v Pariz posredovano junija 1988, so jo dojemali kot alternativno politično središče, ki je presegalo zgolj slovenski nacionalni okvir. Posebej pomembno se jim je zdelo, da je revija svojo kritiko usmerjala neposredno proti JLA, kar so ocenili kot spretnejšo potezo, kot je bila tista, ki jo je leto prej ubrala »njena

28 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Charpy: «Mise au point sur les intentions pretees a l'armee yougoslave (TD BELGRADE 210)», 20. 5. 1988.

29 CADN, 79PO/B, 173, YU 7.1, Alexandre Keltchewsky: «Discussions et polémiques autour de l'armée» (N° 172/EU), 5. 4. 1988.

30 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Slovenie, Croatie, presse et démocratie» (TD BELGRADE 246), 9. 6. 1988.

sestrska Nova revija«. Medtem ko je bilo po prepričanju francoskega veleposlanika Charpyja slednjo mogoče hitro označiti za nacionalistično, se je torej *Mladina* uspešno predstavljala kot promotorka pluralizma in reformnih prizadevanj.³¹ Francoski diplomat pri tem ni izpostavil razlike v osnovnem poslanstvu obeh revij. *Nova revija* je nagovarjala zlasti intelektualne kroge, njeni prispevki pa so se osredotočali na razprave o prihodnosti SR Slovenije, s poudarkom na večji avtonomiji znotraj Jugoslavije. *Mladina* pa je bila namenjena širšemu krogu bralcev; z družbeno in politično angažiranimi, pogosto provokativnimi prispevki, je spodbujala pluralizem mnenj ter zagovarjala proces demokratičnih reform v jugoslovanski družbi.

Kar zadeva odzive na kritične članke v *Mladini*, so francoski diplomati junija 1988 poročali, da je odmevnost *Mladine* rasla skupaj z »nadlegovanjem oblasti« – bolj, ko so ji oblasti nasprotovale, večjo branost in priljubljenost je dobivala. Reakcije zveznega vrha – zlasti sproženi sodni postopki, javne diskreditacije, pritisk na slovensko politično vodstvo – so bile po mnenju Francozov »ostre, nesorazmerne in nerodne«. Nasprotno pa je po navedbah francoskih uradnikov slovensko politično vodstvo – kljub pragmatičnemu obnašanju in t. i. »taktičnemu liberalizmu«, prepletenemu z »iskrenostjo« (»besnimi izjavami in zahtevami po pojasnilih«) – moralo upoštevati pritisk javnosti in zavzeti obrambno držo do napadov na *Mladino*, saj se je s tem dokazalo kot zaščitnik slovenskih interesov. Hkrati je bila *Mladina* razumljena kot simbol širše politične preobrazbe – poleg tega, da je razkrivala pomanjkljivosti ZKJ, ni bila več omejena na nacionalna vprašanja. Slovenci so po vrednotenju francoske diplomacije že prerasli ozke nacionalne okvire – njihovo delovanje in razmišljanje se ni omejevalo zgolj na interese SR Slovenije kot republike, temveč so se v vse večji meri identificirali z idejami pluralizma, svobode izražanja in institucionalnih reform. Aretacija sodelavcev *Mladine* je tako po besedah francoskih uslužbencev sprožila sovražnosti med t. i. »branitelji sistema« in tistimi »iskrenimi« – kot so imenovali slovenske intelektualce – ki so se zavzemali za liberalizacijo države.³² Hkrati pa je aretacija povzročila val demonstracij in vznemirjenje slovenske javnosti.

O nepričakovani razširitvi in zaostrovanju latentnega spora med vojsko in slovenskimi liberalci, ki ga je sprožila aretacija, je dalje 10. junija poročal *Le Monde*. Kot je zapisalo uredništvo, se je *Mladina* očitno izkazala za resničen *bête noire* (trn v peti) vojski in dodalo, da se pričinja širiti gibanje v podporo pridržanim posameznikom v Ljubljani. Če je po eni strani »Slovenska mladinska zveza« začela z organizacijo stavk, je sočasno slovensko politično vodstvo pozivalo k miru in želelo preprečiti, da bi se javno vzdušje sprevrglo v val antimilitarističnih demonstracij.³³ Ker vojska, kot je zapisal *Le Monde* 16. junija 1988, ni želela pojasniti pravega

31 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Slovenie, Croatie, presse et démocratie» (TD BELGRADE 246), 9. 6. 1988.

32 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Slovenie, Croatie, presse et démocratie» (TD BELGRADE 246), 9. 6. 1988.

33 *Le Monde*, 10. 6. 1988: Yougoslavie. La contentieux s'alourdit entre l'armée et les libéraux de Slovénie.

razloga za izvedbo aretacij, je dober teden kasneje časnik ponovno poročal o novih demonstracijah v SR Sloveniji, ki so potekale skoraj vsak dan in so se zdele težko preprečljive. Večji protest, na katerem je bilo prisotnih približno 20.000 ljudi, je potekal 21. junija. Organizatorji so zahtevali »več svobode, demokracije in spoštovanja človekovih pravic« v državi, spremljalo pa ga je tudi kulturno dogajanje, kot so bili koncerti rock skupin.³⁴ Po navedbi Ramet (2019) je šlo za največje javno zborovanje Slovencev po koncu druge svetovne vojne. Čeprav se je, kot je dalje komentiral *Le Monde*, v SR Sloveniji kazala »najmočnejša volja do sprememb«, so po drugi strani vprašljive ostajale »secesionistične težnje« in možnost posredovanja vojske, ki še ni bila izključena.³⁵

Francoski veleposlanik Charpy je 28. junija v telegramu, naslovljenem *Democratisation de la société, véritable enjeu de la contestation slovène* ali »Demokratizacija družbe, resnični pomen slovenskega protesta«, ki je bil poslan v Pariz, podrobneje komentiral odzive slovenskega vodstva na t. i. »afero Janša«, kot so jo poimenovali na veleposlaništvu v Beogradu. Poročal je o glavnih idejah Kučana na plenumu CK ZKS, ki je potekal dan prej, 27. junija: vodja slovenskih komunistov je zavrnil tako očitke o kontrarevoluciji kot tudi idejo o vojaški intervenciji JLA v SR Sloveniji. Opozoril je na nevarnost manipulacije in izkrivljenih interpretacij dogodkov ter zanikal obstoj nacionalističnega gibanja v SR Sloveniji, ki bi zagovarjalo odcepitev ali ogrožalo federativni sistem. Hkrati je jasno namignil, da je bistvo slovenskih nemirov prav v prizadevanjih za politično reformo, ki bi vodila v demokratizacijo sistema. V resnici so, kot je ponovno zaznala francoska diplomacija – in s tem potrjevala Kučanovo oceno – obtožbe nacionalizma s strani oblasti proti slovenskemu gibanju najpogosteje služile kot pretveza za zavračanje njihovih idej o demokratizaciji. Francoski veleposlanik Charpy je v tem smislu Kučanov govor razumel kot manifest t. i. »razumnega komunizma« – političnega pristopa, ki ni nasprotoval socializmu kot ideji, a je opozarjal, da mora partija, namesto da bi delovala kot edini politični subjekt, začeti sodelovati tudi z drugimi akterji. Čeprav veleposlanik ni verjel, da bo ta model socializma v praksi takoj realiziran, naj bi že sama omemba tovrstnega političnega pluralizma kazala na vpliv, ki ga je »afera Janša«, že imela na proces demokratizacije v ZK Sloveniji in širše v Jugoslaviji.³⁶

Dogajanje je takrat odprlo tudi širšo intelektualno razpravo o prihodnosti Jugoslavije in značaju slovenske demokratizacije v povezavi s prizadevanji za večjo politično avtonomijo (Repe, 2000, 414). Zanimiv idejni okvir za razumevanje političnega trenutka je prispeval zgodovinar Janko Pleterski, ki je junija 1988 za hrvaški tednik *Danas* analiziral t. i. slovenski sindrom. Izraz, ki je označeval odstopanja od enotne jugoslovanske ideologije in naraščajočo slovensko politično, kulturno ter civilnodružbeno samostojnost, je bil v jugoslovanskem političnem

34 *Le Monde*, 23. 6. 1988: Yougoslavie. Nouvelles manifestations en Slovénie.

35 *Le Monde*, 25. 6. 1988: Été chaud en Yougoslavie.

36 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, Charpy: «Democratisation de la société, véritable enjeu de la contestation slovène» (TD BELGRADE 292), 28. 6. 1988.

in medijskem prostoru pogosto uporabljen z negativno konotacijo, pri čemer je njegovo naraščanje še posebej motilo beograjske oblasti (Šela, 2022, 159). Prispevku so pozornost namenili tudi na francoskem veleposlaništvu. Po njihovi interpretaciji je Pleterski diskurz v SR Sloveniji videl kot razpravo o demokratizaciji in prizadevanju za politični razvoj Jugoslavije. Slovenska pomlad po njegovem razumevanju ne bi smela ostati omejena le na eno republiko, saj brez širše implementacije ne bi dosegla trajne učinkovitosti. Napetosti med prizadevanji za demokratizacijo in vztrajanjem ZKJ pri strankarskem monopolu je Pleterski ponazoril s procesom proti Janezu Janši, pri čemer je ostajal pesimističen glede njegovega izida. Hkrati je opozoril na nevarnost nagle krepitve nacionalističnih prizadevanj, kar je francoski diplomat Keltchewsky interpretiral kot analogijo s hrvaško pomladjo leta 1971. V njegovih očeh je bil Maspok (Masovni pokret) prvi večji poskus demokratizacije, ki pa je bil zatrt pod pretvezo, da je dobil nacionalistični pridih. Kot je zapisal še naprej:

Afera Janša je uspela vzbuditi dovolj močno gibanje simpatij zunaj Slovenije, da sta se med vsemi, ki so podpirali demokratizacijo države, ustvarila solidarnost in zблиževanje, ki je presegalo nacionalistične delitve.³⁷

Sojenje je tako spodbudilo občutek solidarnosti med tistimi, ki so si prizadevali za demokratizacijo, saj so ga razumeli kot poseg v temeljne svoboščine. V tem smislu je predstavljalo priložnost, da so se različne skupine povezale ne glede na nacionalno pripadnost, s čimer so bile vsaj začasno presežene običajne nacionalne delitve v jugoslovanskem prostoru.

V času aretacije je Janša kandidiral za predsednika ZSMS. Njegova aretacija je obenem povzročila omahovanje glede volilnega postopka v ZSMS, ki naj bi bil preložen zaradi njegove negotove usode.³⁸ Po oceni francoske diplomacije so Janševi podporniki pričakovali, da mu bo aretacija prinesla dodatne simpatije in s tem politično prednost na volitvah, kar bi okrepilo njegov položaj tudi med sojenjem.³⁹ Očitno pa so se pri tej oceni zmotili, saj aretacija ni povzročila pričakovanega političnega učinka.

O slovenski pomladi (*le printemps slovène*) in sojenju četverici se je nato nekoliko bolj razpisal *Le Monde*, in sicer, da je slednje potekalo 18. julija pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, a da je poleg Janše, Tasića in Borštnerja bil 1. julija obtožen še četrti član: Franci Zavrl, odgovorni urednik *Mladine*, ki je bil »takoj« sprejet na zdravljenje v psihiatrično bolnišnico.

37 CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1, Alexandre Keltchewsky: «La Slovénie et le débat sur la démocratisation» (N° 405/EU), 5. 7. 1988; tudi vAMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14.

38 Volitve so bile vseeno nato kmalu izvedene, kot novi predsednik pa je bil izvoljen Jožef Školč. CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Richard: «Election a la tete des 'jeunesses de Slovenie'» (TD BELGRADE 341), 21. 7. 1988.

39 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Richard: «Election a la tete des 'jeunesses de Slovenie'» (TD BELGRADE 341), 21. 7. 1988.

Sojenje, ki je potekalo za zaprtimi vrati in v srbohrvaščini, je povzročilo nasprotovanje predsedstva SR Slovenije, ki je ocenjevalo, da je postopek »v nasprotju z zvezno in republiško ustavo«. Proces je sprožil oblikovanje Odbora za obrambo pravic Janeza Janše, vanj pa je bilo po navedbah *Le Monda* vključenih 70.000 ljudi ter več kot 500 organizacij in lokalnih podružnic sindikatov v SR Sloveniji. Kasnejše raziskave sicer ugotavljajo, da je Odbor podprlo več kot sto tisoč posameznikov in več kot tisoč različnih organizacij (Šela, 2022, 175), kar nakazuje, da so prvotne ocene francoskega časnika nekoliko podcenile dejanski obseg podpore. Hkrati je s svojim pisanjem nadaljevala tudi *Mladina*: kljub prepovedi izhajanja zadnje številke je čez nekaj časa skušala znova objaviti fotokopijo besedila o načrtu vojaške intervencije proti »slovenskim liberalcem«. *Le Monde* se je očitno sprijaznil z novico, da je bil obstoj načrta kasneje uradno zanikan.⁴⁰

Tudi po interpretaciji uredništva *Le Monda* je sojenje četverici ponazorilo konflikt med slovenskimi predstavniki in zveznimi oblastmi glede procesa demokratizacije ter postalo simbol zahteve po večji avtonomiji SR Slovenije. Podobno kot je že mesec prej komentiral veleposlanik Charpy, so torej 23. julija 1988 ugotavljali tudi na *Le Mondu*: »veter reform in prenove javno podpirajo tudi slovenski politični voditelji«. Pri tem je bil Kučan označen za »očeta slogana »socializem, prilagojen človeku«. Kljub zavedanju, da s strani zveznih oblasti ni bilo kmalu pričakovati zelene luči za ustanovitev novih političnih strank v republiki, so poudarili, da je »mala Slovenija odločno pripravljena nadaljevati svoj proces politične demokratizacije«. ⁴¹

Zanimiv komentar s strani francoske diplomacije je nato spodbudil govor takratnega predsednika predsedstva Jugoslavije Raifa Dizdarevića, ki je 24. julija 1988 med slovesnostjo na vojaški akademiji v Beogradu izrazil zaskrbljenost pred naraščanjem nacionalizmov in »nevarnostjo«, ki so jo slovenski obtoženci predstavljali za jugoslovanski narod in stabilnost države. Po njegovem stališču so nekateri slovenski posamezniki afero izkoristili ne le za to, da bi branili človekove pravice, temveč da bi »vodili boj za oblast in v svoj prid manipulirali z nacionalističnimi občutki«. Francoski diplomat Jean-Claude Richard je v svoji analizi opozoril, da bi tovrstno »manipulacijo« lahko bolje povezoval z dejavnostmi, ki jih je takrat spodbujal predsednik ZK Srbije, Slobodan Milošević. Ravno takrat so namreč potekale »ulične demonstracije« ali t. i. »mitingi resnice« v Pančevu.⁴² Z Richardovo oceno se je mogoče strinjati, saj je imel proces proti četverici zlasti emancipatorno in pluralizacijsko funkcijo. Nacionalni vidik je bil sicer prisoten, vendar ni bil usmerjen v mobilizacijo proti »drugemu«, temveč na uveljavljanje

40 *Le Monde*, 23. 7. 1988: Yougoslavie. Les contestataires jugé par l'armée.

41 *Le Monde*, 23. 7. 1988: Démocratisation et tensions en Yougoslavie. Le printemps slovène; *Le Monde*, 26. 7. 1988: Yougoslavie. Le président de la fédération met en garde contre la montée des nationalismes.

42 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, J. C. Richard: «Discours de politique intérieure de M. Dizdarevic devant les cadres de l'armée» (TD BELGRADE 347), 26. 7. 1988; tudi v: CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1.1.

politične avtonomije in demokratičnih sprememb. Nasprotno pa so »mitingi resnice« pomenili primer načrtne nacionalistične mobilizacije, utemeljene na retoriki ogroženosti in kolektivne viktimizacije srbskega naroda, ki je služila kot element Miloševićevega utrjevanja oblasti.

Richardova analiza je v tem smislu opozorila na nastajajočo nacionalno dimenzijo konflikta:

*A novinarji Mladine so Slovenci, vojaški kadri pa Srbi. In gospod Dizdarević, tako kot gospod Milošević, se kljub notranjim sporom v Zvezi znajdejo v istem boju, ko gre za ohranjanje privilegijev in položaja stranke v obličju demokratične nevarnosti.*⁴³

Vendar je smiselno poudariti, da, kot piše Repe (2022), slovensko-srbski spor⁴⁴ ni bil utemeljen na zgodovinsko pogojenem sovraštvu. Čeprav je pretežno srbska struktura vojaškega vrha v obdobju Miloševićeve centralistične politike okrepila napetosti, je bila ključna motivacija Slovencev predvsem prizadevanje za demokratizacijo in širše reforme. V očeh francoske diplomacije sta tako Dizdarević kot Milošević kljub notranjim razlikam stala na isti strani, ko je šlo za ohranjanje privilegijev in oblasti partijske strukture v obličju vse bolj očitne »demokratične nevarnosti«.

Konec julija 1988 je *Le Monde* komentiral nepopustljivost vojaških oblasti, ker so obsojence na začasno prostost spustile šele po zaključku sojenja, in orisal vzdušje, ki ga je spremljalo: »Štirje pacifisti so bili ob izhodu iz sodišča sprejeti kot pravi junaki s strani več kot 10.000 ljudi. Zborovanje se je nemudoma preobrazilo v politični shod«.⁴⁵ Množične proteste in podporne akcije, ki so sicer že v času sojenja potekale v SR Sloveniji in tujini, je francoska diplomacija pozorno spremljala. Konec julija je bil na francosko veleposlaništvo poslan »kronološki pregled dogodkov«, povezanih z afero, ki so ga najprej razposlali Janševi sodelavci, objavila pa ga je tudi jugoslovanska državna agencija Tanjug v svojem specializiranem angleško pisanem glasilu.⁴⁶ V resnici je pri tej »kronologiji dogodkov« šlo za ustavni akt Odbora za varstvo pravic Janeza Janše, ki je bil na pobudo njegovega prijatelja in sodelavca Igorja Bavčarja ustanovljen 3. junija 1988 v prostorih uredništva *Mladine* v Ljubljani. Odbor se je tri dni zatem preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic in postal najmočnejša organizacija civilne družbe v obdobju slovenske pomladi (Repe, 2002, 419; Pesek, 2011, 336).

43 AMAE, 1935INVA, 6701, YOU-2-14, J. C. Richard: «Discours de politique interieure de M. Dizdarevic devant les cadres de l'armee» (TD BELGRADE 347), 26. 7. 1988; tudi v: CADN, 79PO/B, 168, YU 1.1.

44 Več o francoskem pogledu na slovensko-srbske politične spore leta 1989 v: Mujdrica & Bajc (2024b).

45 *Le Monde*, 29. 7. 1988: Yougoslavie. Quatre Slovènes condamnés à des peines de cinq mois à quatre ans de prison.

46 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Alexandre Keltchewsky: «Chronologie de l'affaire Jansa-Borstner-Tasic-Zaverl (*)» (N° 461/EU), 26. 7. 1988.

Posebej zanimiva se je po poročanju diplomatov zdela informacija *Mladine*, da naj bi se solidarnostne akcije v podporo aretirani četverici 9. in 10. junija 1988 odvijale tudi v več evropskih prestolnicah, med drugim v Parizu. Tam naj bi bil po poročanju *Dela* z dne 13. junija – ki ga je povzemal Keltchewsky –, že nekaj dni kasneje ustanovljen tudi t. i. »Janšev odbor« (*Comité Jansa*).⁴⁷ Vendar pa pregled izdaj *Dela* okoli tega datuma te trditve ne potrjuje, prav tako pa je ni mogoče zaslediti v drugih dostopnih virih. Beleženje te informacije v diplomatskih poročilih lahko kaže na to, da je francoska stran skušala zaznati širše razsežnosti procesa in mu posredno pripisala potencial za mobilizacijo tudi zunaj jugoslovanskega prostora. Hkrati pa to odraža omejitve in nepopolnost informacij, s katerimi so razpolagali francoski diplomati.

Nekoliko daljša analiza o uradnih slovenskih odzivih glede »afere Janša« je bila nato na francoskem veleposlaništvu v Beogradu zabeležena še 9. avgusta. V njej je Richard izpostavil razliko v pristopu med stališčem vodje ZKS, Kučanom, ki je opozarjal zlasti na formalni vidik primera – predvsem na neustreznost srbohrvaškega jezika, v katerem je potekalo sojenje – ter ZSMS, ki je po zaznavi francoske diplomacije afero izkoristila za politično analizo in kritizirala del slovenskih politikov (Tomaža Ertla, Staneta Dolanca in Mirana Potrča), ki po njenem mnenju niso znali zaščititi ustavnih pravic slovenskega naroda.⁴⁸

Po ugotovitvah francoske strani je bilo v ostalih delih federacije vojaško sojenje četverici deležno različnih interpretacij, ki so dodatno zaostrovale odnose med republikami. Francoski diplomati so pozorno spremljali zlasti prispevke v jugoslovanskem tisku, ki so problematizirali vse bolj »pregreto« politično ozračje. Medtem ko je slovensko *Delo* pisalo o »amalgamu problemov«, s katerimi se je SR Slovenija soočala znotraj federacije – od vojaškega sojenja »mladini« in prepovedi slovenščine na njem, do ovir na področju gospodarskih reform ter občutka neupravičenih obtožb o ogrožanju jugoslovanske enotnosti – je glede na poročanje francoske diplomacije srbska *Politika* 29. julija Slovence obtožila »rasizma do juga« in »separatističnih teženj« ter podprla sodbo in potek sodnega procesa. Francoski diplomat Richard je zaznal, da kljub nasprotnim stališčem tako slovenski kot srbski tisk izražata občutek politične zapostavljenosti in nerazumevanja v medrepubliških odnosih.⁴⁹

Po navedbah *Le Monda* 23. julija 1988 so bile nekatere republike sumničave do »ljubljskih liberalcev«, ki so vse jasneje ubirali lastno pot. Največje »proti-slovensko ozračje« se je tudi po oceni časnika razvilo zlasti v beograjskih medijih – če so po eni strani Slovenci zagovarjali decentralizacijo, je bilo uredništvu jasno, da so si po drugi strani srbski krogi želeli okrepiti centralno oblast, ki bi

47 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Alexandre Keltchewsky: «Chronologie de l'affaire Jansa-Borstner-Tasic-Zaverl (*)» (N° 461/EU), 26. 7. 1988.

48 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Jean-Claude Richard: «Suites du 'Procès Jansa'» (N° 498/EU), 9. 8. 1988.

49 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Bernard Demange: «Slovenie et Yougoslavie» (No 037), 29. 7. 1988; CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Jean-Claude Richard: «Procès Jansa, Slovénie, Serbie, Fédération yougoslave» (N° 484/EU), 2. 8. 1988.

zmanjšala pristojnosti republik. Kljub temu, da so avtorji prispevkov v *Le Monde* Slovence označili za »nacionaliste, ki si prizadevajo za lastno avtonomijo«, so hkrati poudarili, da ti ne stremijo k separatizmu.⁵⁰

Še 9. avgusta je francoska diplomacija opazala, da so domnevni »protisrbski« podtoni slovenskega gibanja v Beogradu sprožili enoten srbski nacionalistični odziv, kar je po opažanjih francoske diplomacije oslabilo širšo jugoslovansko podporo slovenskim reformnim težnjam – in to kljub temu, da je gibanje v veliki meri temeljilo na idejah demokratizacije in pluralizma, ki so bile med mladimi vse bolj priljubljene.⁵¹ Če je v SR Sloveniji sodni proces po zapisih Richarda sprožil močan in dolgotrajen javni odziv, je zanimanje zanj v Beogradu kmalu začelo postopno zamirati. Hrvaški tisk je po navedbah Francozov dogajanje spremljal z večjo zadržanostjo. Poudarjal je, da izrečene kazni niso bile najstrožje možne in da sodba ni bila maščevalna, saj naj bi sodišče upoštevalo olajševalne okoliščine. Proces je bil splošno prepoznan kot politično motiviran, a je francoska diplomacija z zaskrbljenostjo opazala, da njegov dejanski pomen ni bil enotno razumljen. Na podlagi odzivov tiska je ocenila, da so se potrdile njihove ocene o »dvoumjem« ravnanju slovenskih oblasti in o postopni radikalizaciji javnega mnenja, kot jo je izražala *Mladina*. Richard je ob tem napovedal, da bi lahko proces – zaradi napadov na vojsko, sproženih demonstracij in novih političnih pobud, ki jih je vzbudil – postal prelomnica v nadaljnjem razvoju Jugoslavije.⁵² Kot je zapisal slovenski zgodovinar Peter Vodopivec, je ta proces nakazal na velike razlike v tempu demokratizacije med vzhodnim in zahodnim delom jugoslovanske federacije ter občutno pospešil proces slovenskega oddaljevanja od nje (Vodopivec, 2005, 1191).

Po ugotovitvah francoske diplomacije je »afera Janša« do leta 1990 sprožila niz zaostritev, v katerih je JLA vse pogostejše prevzemala vse bolj simbolno vlogo zveznega odpora proti slovenski demokratizaciji in zametkom državne suverenosti. Junija 1990 je predsednik Milan Kučan – takrat že izvoljen na svobodnih volitvah – opozoril, da je afera pustila »globoke sledi v procesu demokratizacije v Sloveniji in v odnosih republike z vojsko« – oceno, ki so jo potrdili tudi francoski opazovalci. Ti so pravilno predvideli, da konec sodnega procesa proti četverici še zdaleč ni pomenil tudi konca napetosti med SR Slovenijo in JLA ter drugimi centralističnimi strukturami.⁵³

Po procesu proti četverici se je položaj v SR Sloveniji spremenil. Pod pritiskom protestnih gibanj, ki jih je usklajeval Odbor za varstvo človekovih pravic, ter množičnih demonstracij so avgusta 1989 pogojno izpustili Janeza Janšo, za njim pa še preostale tri obtožence. Slovenska javnost in politično vodstvo sta se

50 Le Monde, 23. 7. 1988: Démocratisation et tensions en Yougoslavie. Le printemps slovène

51 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Jean-Claude Richard: «Suites du 'Procès Jansa'» (N° 498/EU), 9. 8. 1988.

52 CADN, 79PO/B, 170, YU 3.6, Jean-Claude Richard: «Suite du procès Jansa» (N° 510/EU), 16. 8. 1988.

53 AMAE, 1935INVA, 6699, YOU-2-13, Dominique Arnaud: «Slovénie et Forces Armées: un contentieux lourd et ancien» (N° 658/EOR), 17. 10. 1990.

v prizadevanjih za demokratizacijo in obrambo nacionalnih interesov vse bolj zblíževala. Hkrati je zaostrovanje odnosov z zveznim središčem v Beogradu sprožilo resnejša razmišljanja o možnosti oblikovanja lastne državnosti. Po ocenah francoskega zgodovinarja Felipeja Hernández (2019) je jugoslovanska kriza pomenila zgodovinsko priložnost, da Slovenci uveljavijo potrebo po lastni državi ter si prizadevajo za ohranitev in krepitev statusa avtonomne etnične skupnosti. Javnomnenjske ankete iz leta 1988 so pokazale, da si je samostojno državo znalo zamišljati že več kot 70 % vprašanih, čeprav je večina še vedno dvomila o smiselnosti razprav o odcepitvi, prav tako pa nista bili jasni niti oblika niti pot do nje (Meier, 1996, 107; Toš, 2000; Gašparič, 2015, 41–42). Te težnje so se postopno kristalizirale ter decembra 1990 dobile dokončen izraz na plebiscitu, kjer se je velika večina volilnih upravičencev izrekla za samostojnost in neodvisnost Republike Slovenije (Maver & Friš, 2018; Osojnik, 2022; 2023;). Pol leta kasneje, junija 1991, je bila ta odločitev udejanjena z razglasitvijo neodvisnosti in vzpostavitvijo samostojne države Republike Slovenije.

SKLEPNE MISLI

Namen pričujočega članka je bil raziskati, kako so slovensko pomlad v letih 1987–1988 interpretirali in vrednotili francoski diplomati ter časnik *Le Monde*: kot izraz demokratizacijskih teženj in prizadevanj za večjo avtonomijo, kot nacionalistični projekt ali zgolj kot občasne napetosti znotraj jugoslovanske federacije.

Analiza diplomatskih poročil in poročanj *Le Monda* kaže, da so slovenske civilno-družbene pobude v Franciji razumeli predvsem kot izraz reformnih prizadevanj v smeri demokratizacije in širše avtonomije republike. Nacionalistične dimenzije so sicer bile prisotne, vendar jih francoski opazovalci niso dojemali kot osrednji motiv dogodkov, prav tako pa slovenske premike niso dojemali kot zgolj občasne politične napetosti. Primer plakatne afere je v njihovih očeh razkril, da SR Slovenija vse bolj postaja žarišče protestne kulture, zavračanja ideoloških obredov in simbolike, pri čemer so umetniške geste postopoma pridobivale politični pomen. Medtem ko sta francoska diplomacija in *Le Monde* ocenila, da bi bilo 57. številko *Nove revije* hitro mogoče označiti za »nacionalistično«, je bila *Mladina* prepoznana kot medij, ki vsakodnevno izziva oblast in odpira prostor za pluralnost stališč. Francoski diplomati so zaznali tudi nezainteresiranost mladih za kariero v JLA in težnje po večji avtonomiji v vojski, vendar niso verjeli, da bi vojska kot institucija lahko represivno posegla v politične procese. Proces proti četverici je za Francoze predstavljal prelomni trenutek, saj je sprožil mobilizacijo civilne družbe in nakazal na dolgoročne posledice za politično prihodnost Jugoslavije – to se je z nadaljnjim političnim razvojem in krepitvijo opozicijskih gibanj tudi potrdilo. Francoska diplomacija je proces demokratizacije označila kot težko ustavljiv, pri čemer so slovenski intelektualci in javnost sčasoma pridobili celo previdno podporo dela slovenskega političnega vodstva.

Diplomati so pri svojih ocenah ločevali med konstruktivnim slovenskim političnim nasprotovanjem in centralističnimi interpretacijami zveznih oblasti, ki so kritiko pogosto napačno označevale za nacionalizem. Pri tem je *Le Monde* v svojih zapisih večkrat uporabil izraz »*separatizem*«, diplomati iz Beograda in Zagreba pa so v svojih poročilih večinoma ostajali bolj previdni in analitični. Ni presenetljivo, da je Francija kot prva evropska država, utemeljena na načelih »svobode, enakosti in bratstva«, demokratične premike v SR Sloveniji pazljivo beležila. Obenem pa se je zavedala, da bi lahko destabilizacija Jugoslavije ogrozila stabilnost Balkana in širšega evropskega prostora – scenarij, ki si ga francoske oblasti niso želele. Zato njihove analize – kljub določenim preveč poenostavljenim in napačnim ocenam ter nepreverjenim podatkom – predstavljajo pomemben vir za razumevanje mednarodne zaznave slovenskega demokratizacijskega procesa in njegovega pomena v širšem jugoslovanskem kontekstu.

LE PRINTEMPS SLOVÈNE - VENT DE LIBERTÉ SUR LA SLOVÉNIE.
A FRENCH PERSPECTIVE ON THE POLITICAL AND SOCIAL SITUATION
IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF SLOVENIA, 1987–88

Kaja MUJDRICA

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: kaja.mujdrical@um.si

SUMMARY

Based on an analysis of archival material from the French Ministry for Europe and Foreign Affairs, reports in Le Monde, and the most relevant scholarly literature, this article analyses the French perspective on the beginnings of the so-called Slovenian Spring (1987–1988). Particular attention is devoted to the 'Poster Affair', the publication of the Contributions to the Slovene National Program in the 57th issue of Nova Revija, critical articles in Mladina, and the Trial against the Four. The article aims to examine how French diplomats and Le Monde interpreted civil society initiatives in the SR Slovenia: as an expression of efforts towards democratization and greater autonomy for SR Slovenia, as a nationalist project, or merely as episodic tensions within the broader Yugoslav context.

The analysis shows that French diplomats and Le Monde journalists followed developments in SR Slovenia with great attention and mostly understood them as a manifestation of democratisation efforts, the spread of pluralism, and aspirations for greater autonomy. The nationalist dimension was also noted, but it did not outweigh the perception of reformist tendencies. French diplomacy recognized artistic and civic initiatives as evidence of SR Slovenia's rejection of Yugoslav ideological symbolism, identified demands for national autonomy in Nova Revija, and regarded Mladina as a media that, through its provocative statements, challenged the authorities and opened space for the articulation of diverse opinions. The Trial against the Four was perceived as a turning point with lasting consequences for Yugoslavia, while it was also anticipated that the democratization process would be difficult to halt. While Le Monde occasionally used the term 'separatism', diplomatic reports remained more cautious. Despite certain misjudgements or unverified information, their records remain an important source for understanding the international perception of the Slovenian democratization process and its impact within the broader Yugoslav context.

Keywords: Slovenian Spring, Socialist Republic of Slovenia, Yugoslavia, French diplomacy, Le Monde, democratization, autonomy, nationalism

VIRI IN BIBLIOGRAFIJA

- AMAE 1930INVA** – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (AMAE). Direction Europe: Yougoslavie (1981–1985) (fond 1930INVA).
- AMAE 1935INVA** – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (AMAE). Direction Europe: Yougoslavie (1986–1990) (fond 1935INVA).
- CADN 79PO/B** – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN). Belgrade Légation et ambassade série B (1981–1989) (fond 79PO/B).
- Toš, Niko (2000):** Slovensko javno mnenje 1988 [datoteka podatkov]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Le Monde.** Paris, Groupe Le Monde, 1944–. <https://www.lemonde.fr/archives-du-monde/> (zadnji dostop: 2025-09-29).
- Bernard, Antonia (2014):** La Nova revija, acteur et miroir de la transition slovène. Slovo, 43, 1, 127–140.
- Calic, Marie-Janine (2019):** A History of Yugoslavia. West Lafayette, Purdue University Press.
- Čepič, Zdenko (2005):** Slovenija – trn v vojaški peti. V: Fischer, Jasna (ur.): Slovenska novejša zgodovina 1848–1992: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 2. Ljubljana, Mladinska knjiga – Inštitut za novejšo zgodovino, 1185–1188.
- Gabrič, Aleš (2002):** Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987. Zgodovinski časopis, 56, 1–2, 199–221.
- Gabrič, Aleš (2005):** Zaostrenost mednarodnih odnosov. V: Fischer, Jasna (ur.): Slovenska novejša zgodovina 1848–1992: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 2. Ljubljana, Mladinska knjiga Založba d. d.–Inštitut za novejšo zgodovino, 1165–1174.
- Gašparič, Jure (2015):** Slovensko dojemanje druge Jugoslavije. V: Čepič, Zdenko (ur.): Slovenija v Jugoslaviji: cikli in prelomi v zgodovini. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 87–104.
- Guštin, Damijan (2017):** Politična stranka v vojaški strukturi: Organizacija KPJ/ZKJ v Jugoslovanski armadi in Jugoslovanski ljudski armadi 1945–1990. Prispevki za novejšo zgodovino, 57, 2, 170–190.
- Hernández, Felipe (2019):** Élités, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie: Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée (1945–1991). Pariz, L'Harmattan.
- Horvat, Marjan (2021):** Osamosvajanje Slovenije v prizmi kulture spominjanja: vloga in pomen revije Mladina. Acta Histriae, 29, 1, 207–242.
- Jones, Christopher David (2015):** France and the Dissolution of Yugoslavia (doktorska disertacija). Norwich, University of East Anglia.

- Kastelic, Monika (2020):** Dan in štafeta mladosti od Titove smrti do ukinitve (1980–1987). *Retroperspektive*, 3, 1, 58–90.
- Krečič, Jela, Stepančič, Lilijana, Strlič, Nataša & Blaž Vurnik (2009):** Plakatna afeta 1987. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Lazarevič, Žarko & Marta Rendla (2022):** Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 343–370.
- Marijan, Davor (2021):** Armija i Slovenija 1984.–1991. godine. Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine, 5, 1, 39–64.
- Maver, Aleš & Darko Friš (2018):** Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 529–556.
- Meier, Viktor (1996):** Zakaj je razpadla Jugoslavija. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Mujdrica, Kaja (2022):** Vojna za obrambo samostojne Slovenije (1991) v luči poročanja francoskih časopisov (magistrsko delo). Maribor, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
- Mujdrica, Kaja & Gorazd Bajc (2024a):** Pregled francoskih virov o nacionalnem vprašanju Jugoslavije v 80. letih 20. stoletja. *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse*, 7, 2, 174–187.
- Mujdrica, Kaja & Gorazd Bajc (2024b):** Francoski pogled na slovensko-srbske spore leta 1989. *Studia Historica Slovenica*, 24, 2, 509–536.
- Osojnik, Janez (2022):** Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 463–502.
- Osojnik, Janez (2023):** Demosova plebiscitna pobuda: analiza spominske literature in dogajanje konec oktobra in v začetku novembra 1990. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 33, 3, 527–536.
- Pesek, Rosvita (2007):** Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?. Ljubljana, Nova revija.
- Pesek, Rosvita (2011):** Ko opozicija prevzame pobudo, komunisti pa izgubijo oblast (1987–1990). *Prispevki za novejšjo zgodovino*, 51, 1, 329–352.
- Pirjevec, Jože (1995):** Jugoslavija 1918–1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Založba Lipa.
- Piškurč, Jelka (2022):** Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 547–582.
- Ramet, Petra Sabrina (2019):** Slovenia's Road to Democracy. V: Ramet, Sabrina P. & Ljubiša S. Adamovich (ur.): *Beyond Yugoslavia: Politics, Economics, and Culture in a Shattered Community*. London – New York, Routledge, 191–203.
- Rendla, Marta (2018):** Alternativna kulturna gibanja in »konglomerat FV« v osemdesetih letih v Sloveniji. *Prispevki za novejšjo zgodovino*, 58, 2, 139–159.
- Silber, Laura & Allan Little (1996):** Smrt Jugoslavije. Ljubljana, Co Libri.

- Repe, Božo (2000):** Slovenci v osemdesetih (drugi del). Zgodovinski časopis, 54, 2, 233–262.
- Repe, Božo (2001):** Slovenci v osemdesetih letih. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Repe, Božo (2002):** Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan.
- Repe, Božo & Darja Kerec (2017):** Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Repe, Božo (2021):** Yugoslav People's Army: Claims to the Status of the Last Guardian of Tito's Yugoslavia. V: Perović, Latinka, Kamberović, Husnija, Repe, Božo, Jakovina, Tvrtko, Rastoder, Šerbo, Makuljević, Nenad, Roksandić, Drago & Mitja Velikonja (ur.): Yugoslavia: Chapter 1980–1989. Nova Pazova, Eurodream.
- Repe, Božo (2022):** Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih. Studia Historica Slovenica, 22, 2, 305–341.
- Šela, Ana & Darko Friš (2017):** Nova revija v primežu Službe državne varnosti. Annales, Series Historia et Sociologia, 27, 4, 807–836.
- Šela, Ana (2022):** Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz. Maribor, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru.
- Šela, Ana (2023):** Alternativna gibanja pod nadzorom Službe državne varnosti: mariborska kulturna scena v osemdesetih letih. Studia Historica Slovenica, 23, 3, 771–804.
- Todić, Katarina (2015):** A Traditional Friendship? France and Yugoslavia in the Cold War World, 1944–1969 (doktorska disertacija). Hamilton, McMaster University.
- Valič, Zver, Andreja (2012):** Nova Revija as the Political Platform. Studia Historica Slovenica, 12, 1, 101–124.
- Valič Zver, Andreja (2013):** Demos. Slovenska osamosvojitve in demokratizacija. Ljubljana – Maribor, Študijski center za narodno spravo – Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru.
- Vodopivec, Peter (2005):** Zasuk v slovenski politiki – proces proti četverici. V: Fischer, Jasna (ur.): Slovenska novejša zgodovina 1848–1992: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 2. Ljubljana, Mladinska knjiga – Inštitut za novejšo zgodovino, 1188–1191.
- Vodopivec, Peter (2010):** Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.
- Zajc, Marko (2020):** Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986. Studia Historica Slovenica, 20, 3, 921–955.